

1990 Sonrası Bazı İslamcı Dergilerde Liberalizm ve Post-İslamcılık Tartışması

Ömer Taşgetiren

Giriş

Liberalizm ve din ilişkisi, ikisi arasındaki gerilim alanları, birlikte var olup olmayacakları, genel olarak dünyada ve özel olarak Türkiye’de uzun süredir tartışılmakta olan bir konu. Liberalizm açısından İslam, Hristiyanlık, Yahudilik gibi dinler ya da John Rawls ve Charles Taylor çizgisindeki liberaller için tüm kapsayıcı doktrinler¹, belli bir hakikat iddiasına sahip olmaları ve toplumu bu yönde şekillendirme talepleri açısından liberal toplumun istikrarını ve getirdiği özgürlükleri tehdit etmekte. Bu sebeple yaygın bir liberal görüşe göre dinlerin ve genel olarak tüm kapsayıcı doktrinlerin (elbette liberalizm dışında) kamusal alandan dışlanması liberal toplumun istikrarı için elzemdir. Diğer taraftan bu dinlerin liberal olmayan bağlıları için ise liberalizm ayrımcı bir nitelik taşımakta ve liberal olmayan dindarların liberal normlar çerçevesince dönüştürülmesini gerektirmesi sebebiyle liberalizm insanların dini yaşantılarına müdahale etmekte ve liberal hoşgörü ilkesini ihlal etmektedir (Murad, 2011; Wolterstorff & Audi, 1997, ss. 67-120). Bu minvaldeki eleştirilere göre, liberal olmayan dindarlar dinî geleneklerinden beslenerek siyasal tartışmalara katılmak ve siyaseti yönlendirmek istemektedirler fakat liberalizm bu şekilde yapılan bir din eksenli siyaseti kendi ilkeleri açısından kabul edilemez bulmaktadır. Bu eleştirilerde liberal siyaset düşüncesi, dinî geleneklere yaslanarak yapılan bir siyasetin önünde engel olarak gözükmektedir.

1 Bu konuda bkz. Maclure & Taylor, (2011); Rawls, (2005); Taylor, (2011).

Türkiye özelinde liberalizmle İslam arasındaki ilişki üzerine tartışma, 1980 darbesi sonrasındaki kimi gelişmelere bağlı olarak yoğunluk kazanmıştır. Böyle bir tartışmayı tetikleyen önemli olaylar arasında şunlar zikredilebilir: İlk olarak, 1983-1989 arası başbakanlık ve sonrasında 1993'e kadar cumhurbaşkanlığı görevinde bulunmuş olan ve muhafazakâr bir kökenden gelen bir politikacı olarak Turgut Özal'ın belirli bir liberal söylemi benimsemiş olması ve bu anlamda Türk sağında liberal temaları yaygınlaştırmasıdır (Gürpınar, 2013, ss. 132-150; Yayla, 2013, ss. 584-588). İkinci olarak, 1990'larla beraber Türkiye'de liberal söylemleri kamuoyunda seslendiren bir aydın grubu ortaya çıkmıştır. Bu aydınlar kendilerini "ikinci cumhuriyetçi" ya da "demokrat" gibi sıfatlarla tanımlamışlar, Türkiye'de birey özgürlüğünün ve haklarının korunduğu bir ideal devlet düzeni tasavvuru ortaya koyarak bir Kemalizm eleştirisi geliştirmişlerdir (Gürpınar, 2013, ss. 151-194). Bunun yanında, 1992 yılında Türkiye'de Liberal Düşünce Topluluğu (LDT) kurulmuş ve bu çerçevede ilk defa liberal sıfatını benimseyerek siyaseti dönüştürmeyi amaçlayan bir entelektüel grup ortaya çıkmış ve bu grup yazdıklarıyla ve yaptıkları çevirilerle liberalizmin Türkiye'de tanınmasına ve tartışılmasına önemli bir katkıda bulunmuştur (Özipek, 2013, ss. 620-628). İsimleri ikinci cumhuriyetçilik, demokratlık ve liberalizmle ilişkilendirilen bu entelektüeller, Refah Partisinin kapatılmasıyla sonuçlanan ve Türkiye'deki dindar gruplar üzerinde baskı oluşturan 28 Şubat sürecinde özgürlüklerin kaybolmasına karşı çıkmış ve kimileri, yazdıkları gazetelerin editoryal çizgisiyle çatışmaları sonucu İslamî cenahın gazetelerine geçmişlerdir. Bu aydınlar Refah Partisinin kapatılması sonrasında İslamcı hareket içerisindeki bölünme sonucu ortaya çıkan ve liberal ve muhafazakâr özellikler gösteren AK Partiyi de desteklemişler ve bu desteklerini uzun süre devam ettirmişlerdir. Söz konusu aydınların destekleri AK Parti'nin toplumsal meşruiyet kazanmasında belirli bir rol oynamıştır. Dolayısıyla genel olarak bakıldığında, Türkiye'de 80 darbesi sonrası siyasetçiler ve genel kamuoyu içinde etkili bir liberal söylem gelişmiş ve liberalizm Türkiye'de devlet yapısı üzerine kafa yoran insanların bir şekilde yüzleşmesi gereken bir ideoloji olarak tebarüz etmiştir. Liberallerle muhafazakâr ya da İslamcı olarak bilinen gruplar arasında da Özal'dan başlayarak yakın ilişkiler gelişmiş ve bu ilişkiler 28 Şubat süreci ve AK Parti döneminde de devam etmiştir.

Bu makale, bu süreç içerisinde bazı İslamcı dergilerdeki liberalizm temsillerini analiz ederek genel anlamda İslamcı düşüncede liberalizm algısını

ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Acaba İslamcılar liberalizm hakkında ne düşünmektedir? İslamcı düşünürler Türkiye’de dindar cenahın sorunlarını çözmeye liberalizmi idealize etmiş midir? İslamcı dergiler, AK Partinin ilk döneminde görülen liberalizmle uyumlu çizgisi hakkında neler söylemektedir? İslamcı dergilerde AK partinin ilk dönemini tasvir etmek için kullanılan post-İslamcı² bir yöneliş görülüyor mu? Genel olarak Türkiye’deki İslamcı yayınlar liberalizm ve dinin bir arada var olup olamayacağı tartışmasında ne söylüyor? Bu makale, İslamcı Dergiler Projesinin veri tabanı üzerinden giderek bu sorulara cevap arayacaktır. Bu çerçevede *Bilgi ve Hikmet*, *Bilgi ve Düşünce*, *Anlayış* dergilerindeki³ liberalizmle ilgili yazılar analiz edilecektir.

İslamcılıkta Liberal Açılımın Erken Bir Örneği: *Bilgi ve Hikmet* Dergisi

Genel yayın yönetmenliğini Türkiye’deki İslamcılık düşüncesinde önemli bir yer işgal eden (Ünsal & Özensel, 2004) Ali Bulaç’ın yaptığı *Bilgi ve Hikmet* dergisi, 1993 ve 1995 yılları arasında üç ayda bir ve toplamda 12 sayı yayınlanmıştır. Derginin ilk sayısında Bulaç, derginin hedefini “modernitenin bütün türev ve etkinlik alanlarını gündeme getirmek” olarak tanımlar ve “tür olarak insanın ve gezegenin giderek tehdit altına girdiği” bir dönemde “moderniteye sahici alternatiflerin” ortaya çıkmadığından yakınır (Bulaç, 1993a, ss. 1-2). Bu çerçevede Bulaç, modernitenin insanlığı bir felakete götürdüğü tezini benimser ve derginin amacının da “İslam’ın bilgi ve irfan geleneğinden” beslenerek modernitenin oluşturduğu krize cevaplar üretmek olduğunu belirtir. Derginin birinci sayısının genel başlığı olan “İslam’ın Modern Dünyaya Cevabı Nedir?” sorusu da derginin yönelimini açık şekilde ifade etmektedir. Dergide modernitenin kurucu felsefi temellerinin ve bunların tezahürlerinin tenkit edildiği birçok makale (Arslan, 1993b, 1993a; Bulaç, 1993c, 1993d,

2 Bu makalede post-İslamcı kavramını siyaset bilimci İhsan Dağı’nın tanımladığı şekilde İslamcı bir geçmişten gelip şu anda ideal bir rejim olarak liberal demokrasiyi savunan kişiler, düşünürler, hareketler için kullanıyorum. Dağı’nın kavramı kullanımı için bkz: Dağı (2004, 138-139).

3 Bu makalenin araştırma aşamasında *Bilgi ve Hikmet* ve *Bilgi ve Düşünce* dergilerinin tüm sayıları ve *Anlayış* dergisinin 2003 – 2006 yılları arasında yayınlanan ilk kırk sayısı taranmıştır. Makalenin odak konusu olan liberalizm ve post-İslamcılık konusunda *Anlayış* dergisinin ilk kırk sayısının taranmasının derginin çizgisini anlamak açısından yeterli olduğu görüldüğünden dolayı böyle bir tercihte bulunulmuştur.

1993b, 1994a, 1994b) vardır ve bu makalelerde liberalizm, bireycilik, hümanizm de modernitenin kurucu unsurlarından birkaçı olarak sert bir şekilde eleştirilir.

Bulaç, moderniteyi tamamıyla İslam'ın karşısında bir yerde konumlandırır ve onu şu (bir Müslüman'ın negatif olarak bakmasına sebep olacak) ifadelerle betimler: “Modernite insanın Allah’a rağmen yaşayabileceğini; ve mezarın ötesinde hiç bir şeyin olmadığını, tek gerçekliğin bu dünyanın obje, bilgi ve pratikleriyle sınırlı olduğunu varsayarak kopuşa yol açtı” (Bulaç, 1993d, s. 21). Başka bir yerde Bulaç benzer bir vurgu yapar:

Modernizm dünya ile sınırlı bir dünya görüşüdür. Bu seküler görüşte dünya Allah'tan ve varlık aleminden kopuk bir parça, indirgenmiş bir alandır; ilahi ve uhrevi ilkedden kopuk olduğu için el-Hayatü'd-Dünya'dır. Dünyanın bu tanımı gayri meşru ve gayri ahlakidir. Çünkü Allah, varlık alemine ve tarihe müdahil olduğu gibi dünyaya da müdahildir. İşte bu *Tevhid*'dir. (Bulaç, 1993d, s. 31)

Bulaç, bu ifadelerinde görüldüğü gibi İslam ve moderniteyi birbirleriyle uzlaştırılması mümkün olmayan kutuplar hâlinde görmektedir. Bu genel eleştirilere paralel olarak Bulaç, bireycilik, hümanizm, rasyonalizm gibi dünya hayatını mutlaklaştıran modernitenin ve liberalizmin kurucu unsurlarını reddeder (Bulaç, 1993d, ss. 21, 31-32)⁴ ve

seküler bir liberalizmin, giderek vahşi bir egoizme, ahlaki değer ve idealere karşı kayıtsızlığa, manevi dünyanın küstahça inkarına, aşkın olanın reddine, bizleri ve canlı hayatı tehdit altına sokan sorumsuz ve acımasız bir yarış ve rekabete; güç, para, başarı ve iktidar tutkusunun her şeyin önüne geçmesine yol açtığını (Bulaç, 1994b, s. 6) belirtir.

Bilgi ve Hikmet'in liberalizm karşısındaki konumunu belirlerken tartışılması gereken önemli bir konu da “Bir Arada Yaşamının Formülü Nedir?” kapak dosyası konulu beşinci sayıda Bulaç ve diğer dergi yazarlarının Medine Vesikası üzerinden giderek geliştirdikleri birlikte yaşama modelidir. Modern ulus devleti, toplumları homojenleştirmek ve farklılıkları ortadan kaldırmakla eleştiren Bulaç (1993c), Hz. Peygamber'in kurduğu Medine

4 Derginin “İslam ve Protestanlık” başlıklı ikinci sayısında Kadir Canatan'ın bireyciliğe yönelik şu eleştirel ifadeleri de dikkate değerdir: “Modern insanın kendisinden başka hesap vereceği hiç bir üst-otorite yoktur; o otorite ile ilişkisini kopardığı günden beri doğa ve eşya ile olan ilişkilerinde dengiyi kaybetmiştir. Yaratılış hiyerarşisinin tepesinde olan insan, bu özelliğinin tüm avantajlarını kullanarak ama kendinden de ast konumda olan canlılara ve cansızlara kuralısızca hükmederek kendi maddi-manevi temelini de yok etmeye başlamıştır” (Canatan, 1993, s. 41).

Vesikası modelinin “sahici ve hakiki bir çoğulculuğu” (Bulaç, 1994a, s. 7) garanti edebileceğini iddia etmektedir. Bulaç’a göre Medine Vesikası çok hukukluluğu garanti ederek tek bir hukuk normunu herkese empoze eden modern ulus devletten farklılaşır. Bulaç’ın vizyonunda ekonomi, kültür, bilim, eğitim, sanat, sağlık, iletişim devletin elinden çıkarılmalı, yürütmenin yetkisi ortak ve bölünemez hizmetleri farklı gruplara sağlamakla sınırlanmalıdır. Bulaç’ın kendi deyişiyile bu “alternatif toplumsal proje tasarımında” özellikle vurguladığı husus, Medine Vesikası’nın “kendi kimliklerini kendileri tanımlayan birey ve grupları din ve hukuk seçme hakkına sahip” (Bulaç, 1994a, s. 14) kılmasıdır. Bulaç’a göre;

Medine’de Peygamber’le sözleşmeye katılan müşrikler gibi, Müslüman olmak istemeyenler- ki bunlar Yahudi, Hristiyan, laik, ateist vs. olabilir- kendi din, dünya görüşü, ideoloji veya başka herhangi bir düşünce sistemlerini seçerler ve bu seçtikleri din veya seküler sisteme uygun nasıl bir hukuku öngördüklerini beyan ederler. (Bulaç, 1994a, s. 13)

Bulaç, bu cümleleriyle önerdiği modelin herhangi bir şekilde bir grubun diğerlerine değer, ideoloji, din empoze etmesine izin vermediğini göstermeye çalışmaktadır. Aynı sayıdaki diğer yazılarda (Abdiimamoğlu, 1994; Canatan, 1994; Çelik, 1994; Köktaş, 1994) Bulaç’ın modelini sahiplenerek aktarır ve bu modelin mezziyetlerini ifade ederler.

Yukarıda belirtildiği gibi her ne kadar Bulaç moderniteyi, bireyciliği, liberalizmi reddetse de Medine Vesikası temelinde geliştirdiği çoğulculuk modeli, liberalizmin temel iki ögesini bünyesinde barındırmaktadır. Bunlar topluma ideoloji empoze etmeyen devlet anlayışı ve bireylerin hangi yaşam tarzına göre yaşamak istediklerini tercih etme hakkıdır. Bulaç’ın modelinde bu iki öge de mevcuttur ve hem Bulaç hem de diğer yazarlar (Canatan, 1994; Çelik, 1994) Medine Vesikası modelinin İslam’ın hâkim, diğer din mensuplarının sınırlı hakları olduğu İslam devleti modelinden farklı olduğunun altını çizmektedir. Dolayısıyla *Bilgi ve Hikmet* dergisi bu özelliğiyle İslam’la liberalizm arasındaki gerilim alanlarını azaltmaya çalışan post-İslamcı yönelimin erken bir örneğini oluşturmaktadır. Ali Bulaç buradaki düşünceleriyle, haklı olarak sosyolog Charles Kurzman tarafından “liberal İslam” akımını temsil eden bir düşünür olarak görülmüştür (Kurzman, 1998). *Bilgi ve Hikmet*’in altıncı sayısında Neşet Toku ““Medine Vesikası” Postmodern Bir Sivil Toplum Projesi Olabilir Mi?” (Toku, 1994) diye sorarken de Ali Bulaç’ın teorisinin siyaset teorisi bilen birisi tarafından nasıl algılanacağını ifade etmektedir. Bulaç’ın

teorisi postmodern bir sivil toplum projesi (herkesin her istediğini yapabildiği bir siyasal düzen anlamında) olarak gözükmektedir ve liberal teoride yaygınlıkla görülen temaları (seçme özgürlüğü, ideoloji dayatmayan devlet) yukarıda belirtildiği gibi içermektedir.

Bilgi ve Hikmet'deki liberalizm ve İslam ilişkisi konusuyla bağlantılı dikkat çekici birkaç yazı da İslamcı düşüncenin önemli isimlerinden Rasim Özdenören tarafından kaleme alınmıştır (Özdenören, 1993a, 1993c, 1993b, 1994). Özdenören bu yazılarında, günümüzde hâlen tartışılmakta olan iki önemli soruyu ele almaktadır. Bunlardan birincisi, "Müslüman liberal olur mu?" sorusu, ikincisi ise "Müslümanlar Türkiye'de Kemalist baskıdan kurtulmak için liberalizmi benimsemeli midir?" sorusudur. Özdenören'in bu iki soruya da cevabı olumsuzdur. Liberalizmin sekülerizmi varsaydığını iddia eden Özdenören, liberal hayat tarzı ve zihniyetinin İslam'la telif edilemeyeceğini savunmaktadır. İkinci soruyla ilgili olarak Özdenören, liberalizmin Müslümanlara pratikte bir alan açacağını kabul etmekle birlikte, bu tarz bir yaklaşımın Müslümanlar tarafından benimsenmemesi gerektiğini ifade eder. Çünkü Özdenören'e göre İslam için araçların da amaçlar kadar meşru olması gerekmektedir. Hz. Peygamber meşru amaçlar için meşru olmayan araçları kullanmamıştır. Bu sebeple, "İslam'ın liberalizm gibi bir "ara dönem ortamı"nın aracılığına ihtiyacı" (Özdenören, 1993c, s. 120) olduğunu savunmak, Özdenören'e göre İslamî açıdan doğru değildir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, *Bilgi ve Hikmet* dergisi birçok modernizm, liberalizm, bireycilik karşıtı yazılar ihtiva etmesine rağmen, Ali Bulaç'ın ortaya koyduğu Medine Vesikası temelli siyaset vizyonu, liberalizmin ideolojisiz devlet ve bireylerin seçme hakkı hürriyeti gibi iki temel umdesini garanti eden bir modeli savunmuş ve bu anlamda post-İslamcı yönelişin erken örneklerinden birini vermiştir. Diğer taraftan, dergide Rasim Özdenören'in doğrudan liberalizmi ele alan yazılarında ortaya koyduğu görüşler Müslümanlar arasında liberalizmin etkisini kırmaya yönelik bir çaba olarak gözükmektedir. Yazının başında bahsedilen Türkiye'nin 1990'lardaki siyasal bağlamı açısından bakıldığında, Bulaç'ın savunduğu çizgi liberallerle iş birliğine hazır bir siyasal mesajı ihtiva ederken, Özdenören'in çizgisi Türkiye'de İslamcı kamuoyunu liberalizmi benimsemekten ve liberallerle ittifaklardan uzak tutmaya çağırılmaktadır.

İslamcılık ve Post-İslamcılık Arasında Bir Dergi: *Bilgi ve Düşünce*

28 Şubat sürecinin ertesinde 2002 ve 2003 yılları arasında toplam 14 sayı yayınlanan *Bilgi ve Düşünce* dergisi İslamcılık-liberalizm ilişkisini analiz etmek için önemli veriler sunmaktadır. Derginin yayınlandığı dönem, ortaya çıkışında İslamcılığı reddettiğini ifade eden AK Partinin 2 Kasım 2002 seçimlerinde galip olup iktidara geldiği ilk dönemini kapsamaktadır. Yazı işleri müdürlüğünü Hikmet Gök'ün yaptığı dergide *Bilgi ve Hikmet*'te yazmış kişiler (Ali Bulaç ve Kadir Canatan) yer almakta, aynı zamanda AK Parti içerisinde aktif siyasete girmiş siyaset bilimci Yalçın Akdoğan da bulunmaktadır.

Dergi, “Üçüncü neslin İslamcılığı” (Bulaç, 2003c), “Yeni İslamcılık” (Akdoğan, 2003b), “Muhafazakâr demokratlık” (Akdoğan, 2002b) ve “Müslüman demokratlık” (Harputlu, 2002b) kavramlarıyla nitelediği AK Parti olgusunu inceleyen makaleler ve modernite, postmodernite üzerine genel değerlendirmeler içermektedir. *Bilgi ve Hikmet*'te olduğu gibi *Bilgi ve Düşünce* de modernite ve postmodernitenin insanlığı bir krize götürdüğü temasını işlemektedir. Bu tarz değerlendirmeleri (Bulaç, 2003b, 2003a; Şen, 2003b, 2003a), özellikle derginin “Kaosta Kible Arayışı” başlıklı 12. sayısı ve “Parçalanmış Bilinç” başlıklı 13 ve 14. sayılarında bulmak mümkündür.

Güncel siyasetle ilgili değerlendirmelere bakıldığında, Bulaç, Akdoğan ve Harputlu'nun yazdıkları genelde Refah Partisinin temsil ettiği İslamcı çizgiyi eleştiren ve AK Partiyle ortaya çıkan yeni durumu olumlayan bir muhtevaya sahiptir. Bulaç, *Bilgi ve Hikmet*'te savunduğu görüşlere paralel şekilde çoğulculuğu garanti eden bir siyasal vizyonu idealize etmektedir. Yalnız *Bilgi ve Düşünce*'de Medine Vesikası'na referans vermek yerine demokrasi kavramını çoğulcu projenin tecessüm ettiği siyasal sistemi tanımlamak için kullanmaktadır. Örnek olarak Bulaç, Milli Görüş hareketini “yukarıdan bilinç taşıma” amacını gütmekle eleştirmekte ve böyle bir amacın ne demokratik siyasetle ne de İslam'la uzlaşacağını ifade etmektedir (Bulaç, 2002, s. 10). Böyle söyleyerek Bulaç, İslam'ın ve demokrasinin ikisinin de değer empozesi yapmayan bir devleti idealize ettiğini belirtmiş olmaktadır ve bu tez daha önce *Bilgi ve Hikmet*'te geliştirdiği çoğulculuk modeliyle uyumludur. Bulaç bu makalesinde “herkes için temel haklar, özgürlük, katılım ve insan yüzü bir dünya”yı ya da “herkes için demokrasi”yi garanti eden bir devletin ideal bir devlet olabileceğini ifade eder. Bulaç, Türkiye tarihinde farklı ideoloji mensuplarının

hepsinin demokrasi sınavından kaldığını ve Refahın da iktidardayken iyi bir demokrasi sınavı vermediğini söyler. Fakat Bulaç'a göre iktidar tecrübesi ve dış baskılar, Milli Görüş çizgisinin demokratikleşmesi ve AK Partinin ortaya çıkmasında rol oynamıştır. Bulaç'a göre "sonu acı ile bitmiş olsa da" 28 Şubat sürecinin böyle bir olumlu sonucu da olmuştur. Nitekim Bulaç, AK Partinin kurulması ve iktidara gelmesini "Türkiye'nin siyasi kültürü ve geleceği açısından 20. yüzyılın son çeyreğinde yaşadığımız en anlamlı ve umut verici gelişme" (Bulaç, 2002, s. 11) olarak görmektedir.

Yalçın Akdoğan da AK Partinin geliştirdiği siyaset modelini savunmakta fakat AK Partinin "yeni İslamcılığın" temsilcisi mi yoksa muhafazakâr bir parti mi olduğu konusunda farklı görüşler öne sürmektedir. Derginin ilk sayılarında yazdığı yazılarda AK Partinin İslamcı olduğu iddialarını net olarak reddeder ve AK Partinin merkez sağda muhafazakâr ideolojiyi benimseyen bir parti olduğunu belirtir (Akdoğan, 2002b, 2002a). Derginin sonraki sayılarında yazdığı yazılarda (Akdoğan, 2003b, 2003a) ise Akdoğan İslamcılığın bittiğini söylemenin doğru olmayacağını ve AK Partinin İslamcılığın farklı bir yorumu (yeni İslamcılık) olduğunu ifade eder. Akdoğan'a göre AK Partinin temsil ettiği yeni İslamcılık, Milli Görüş İslamcılığından farklı olarak, aşağıdan yukarıya dönüşümü esas alan, farklılıkları kucaklayan, kimlik siyaseti gütmeyen, kutuplaştırıcı ve ayrıştırıcı olmayan bir İslamcılık yorumudur. AK Parti, Milli Görüş İslamcılığından farklı olarak "sadece belli kesimlere temiz hava sağlamak için çalışma yapmak yerine, her kesimin nefes alabileceği temiz bir atmosfer üretmek için" çaba sarf etmektedir (Akdoğan, 2003b).

AK Partinin uyguladığı siyaseti desteklemekle birlikte, Akdoğan'ın bu yeni oluşan durum hakkında bazı kaygıları olduğu da gözlenmektedir. Bu kaygı temel olarak AK Partinin teorik meşruiyeti ile ilgilidir. Akdoğan AK Parti tecrübesinin konjonktür, baskı ve Türkiye reel politığının sonucunda ortaya çıktığını ifade eder ve bu durumu sağlıklı bulmaz. Çünkü Akdoğan'a göre "pratiğin teoriyi belirlemesi çoğunlukla sığ ve yanlış bir mecraya sürükler. Bu yüzden olması gereken teoriyle pratiği, değerler süzgecinden geçirerek reel dünyaya uyarlayabilmektir" (Akdoğan, 2003b, s. 23). Burada Akdoğan'ın bahsettiği husus AK Partinin hangi prensipler ya da değerler üzerinde Milli Görüş İslamcılığından farklılaşmayı meşrulaştırdığıdır. Akdoğan'ın zımnen kabul ettiği varsayım, reel politığın baskısı sonucu oluşmuş bir pratiğin insanlar nezdinde anlamı olamayacağıdır. Yukarıda gösterildiği gibi Bulaç bu meşrulaştırmayı Medine

Vesikası'nın bir yorumlanmasında bulmuştu. Akdoğan ise teorik meşruiyeti ya Batı düşüncesindeki muhafazakâr ideolojide bulmaktadır ya da AK Partiyi İslamcılığın bir yorumu olarak gördüğü yazılarını referans alırsak, Akdoğan'a göre toplumu kucaklayamamak ve başarılı olamamak meşruiyetin bir temeli olmaktadır (Akdoğan, 2003a). Akdoğan'ın argümanlarının ikna edici olup olmadığı Bulaç'ın argümanları gibi tartışılabilir. Burada dikkat çekici olan, Akdoğan'ın yazdıklarında alelacele bir teori geliştirip oluşan yeni durumu meşrulaştırma kaygısı görülmektedir. Akdoğan'ın bazen AK Partiyi muhafazakâr bir parti olarak görüp Batı düşüncesindeki muhafazakâr literatüre referans vermesi, bazen ise onu İslamcılığın bir yorumu olarak görüp İslamcılarını ikna etmek için dini argümanlar ileri sürmesi bu şekilde açıklanabilir. Muhafazakârlık ve İslamcılığın farklı referans kaynakları olduğundan dolayı aynı anda ikisine referansla yeni durumu meşrulaştırmak için argümanlar geliştirmek, bu konu üzerine derinlemesine düşünülmeyeceği izlenimi vermektedir.

Ahmet Harputlu da "Müslüman demokrat" olarak isimlendirdiği AK Partiyi savunmakta ve AK Parti öncesi Türkiye İslamcılarını eleştirmektedir. Harputlu "İslamcıların Batı Tahayyülü" başlıklı yazısında Said Nursi ile Sezai Karakoç'un Batı'ya bakışlarını karşılaştırır ve Said Nursi'nin yaklaşımının günümüzde daha makbul olduğunu söyler. Harputlu'ya göre Karakoç Batı'yı total olarak reddetmekte iken, Said Nursi Batı'nın menfi olduğu kadar müspet tarafları da olduğunu kabul etmekte ve bu anlamda Karakoç'a göre daha nüanslı bir okuma yapmaktadır ve Batı'yla belli noktalarda bir araya gelinebileceğini göstermektedir. Genel olarak Harputlu kategorik Batı karşıtlığının aşağıdaki sebeplerden dolayı Müslümanlar tarafından reddedilmesi gerektiğini söylemektedir. İlk olarak Harputlu'ya göre "Doğu-Batı ayrışmasına dayalı bir çatışma" Kur'an-ı Kerim'de yoktur. Kur'an-ı Kerim'e göre ayrışma ve çatışma, inananlar ve inanmayanlar arasında olacaktır. Dolayısıyla Harputlu, Doğu-Batı kavramlarının sürekli çatışan iki cephe olarak görülmesinin uygun olmadığını söyler. Bu sebep dışında, Harputlu'ya göre dünyada birçok Müslüman artık Batı ülkelerinde yaşamaktadır. Bu sebeple klasik İslamcıların Batı karşıtlığı, Batı ülkelerinde yaşayan azınlık Müslümanları dışlamayı getirecektir. Bir başka sebep de Türkiye'de Kemalistlerin İslamcılarının Batı karşıtlığını kendi iktidarlarını tahkim etmek için kullanmış olmalarıdır (Harputlu, 2002a). Son olarak, Harputlu'ya göre Batı'da, Fransa'nın din karşıtı demokrasi ve laiklik anlayışından Anglo-Sakson dünyanın dine saygılı demokrasi anlayışına geçilmiştir (Harputlu, 2002b). Dolayısıyla tüm Batı'nın din düşmanı

şeklinde tanımlanması doğru değildir. Doğu-Batı karşıtlığını çözüme çabasına ek olarak Harputlu, *Bilgi ve Düşünce*'de Müslüman demokrat çizginin bakış açısını açıklayan yazılar da yazmıştır. Harputlu, Soğuk Savaş dönemi İslamcılığının otoriter eğilimleri olduğunu ve demokrasiyi ve özgürlüğü sadece kendisi için istediğini söylemekte (Harputlu, 2002b), Müslüman demokrat çizginin ise bireyselliği, demokrasiyi, laikliği ve “herkes için özgürlük” fikrini içselleştirdiğini ifade etmektedir. Kısaca klasik İslamcılığın kategorik Batı karşıtlığını reddeden, Batı'daki farklılıkları gören Harputlu, Müslüman demokrat çizgiyle Soğuk Savaş İslamcılığının dönüştürülmesine olumlu bakmaktadır.

Bilgi ve Düşünce'nin genel olarak AK Partiyle gelen yeni din siyaset ilişkisini olumlayan çizgisine rağmen, dergide bu yeni durumu sorgulayan yazılar da bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi, Mustafa Şen'in derginin beşinci sayısında çıkan yazısıdır. Şen, İslam tarihinde “zamanın bağından bağımsız olarak düşünememe sorunu” (Şen, 2003c, s. 17) olduğunu iddia etmekte ve kimi âlimlerin oluşan her yeni duruma teorik meşruiyet bulma çabasına girdiklerini ifade etmektedir. Şen AK Partinin ortaya çıkışıyla başlayan yeni siyasal konjonktürde de benzer bir sürecin işlediğini düşünmektedir. Şen'e göre “şimdi belki de demokrasiden başka bir şey ortaya çıksa o şey meşrulaştırılmaya çalışılacaktır” (Şen, 2003c, s. 17). Şen, bu çerçevede siyasal vizyonomuzu demokrasiye hapsedmememiz gerektiğini, demokrasiye ve ideal düzene dair derinlemesine bir sorgulama yapmamızı teklif etmektedir. Kendisi yazısında böyle bir sorgulamaya ön ayak olacak sorular sorar ve yazısını bu sorulara cevap vermeden bitirir. Şen'in yazısı, yaptığı sorgulamalarla derginin genel çizgisinden köklü şekilde farklılaşmaktadır çünkü Şen için liberal, seküler demokrasi modeli kendisi hakkında tartışmanın kapandığı, son sözün söylendiği bir konu olmamalıdır. Aksine Müslüman âlimler, uzun soluklu sorgulamalar ve tartışmalarla iyi rejim modelleri geliştirmelidirler.

AK Partinin temsil ettiği yeni çizgiyi sorgulayan yazarlardan biri de Atasoy Müftüoğlu'dur. Müftüoğlu'nun yazıları Şen'den çok daha sert şekilde İslamcılığın yaşadığı dönüşümü eleştirir. “Aklımızı ve kalbimizi kendimiz yönetmeliyiz” diyen Müftüoğlu, “konjonktürel düşüncelerin etkisi altında kalarak, egemen düşünce ve yönelişlerin etkisi altında kalarak üretilen düşüncelerin özgünlüğünden söz edilemez. Şu ya da bu döneme ilişkin hakikatler, şu ya da bu koşullara göre değişen hakikatler olamaz” demektedir (Müftüoğlu, 2002, s. 88). Müftüoğlu “Türkiye’de siyasal dil Avrupa’ya göre tanımlanıyor, İslam’ın Batı modeli ile uzlaştırılması, yani bir şekilde Batılılaştırılması isteniyor” (Müftüoğlu, 2003,

s. 92) der ve “Batılı değerlerin, kavram ve kurumların himayesi altında bir gelecek” (Müftüoğlu, 2003, s. 93) aramayı kabul edilemez bulur. Batılı değerlerin himayesi altında siyaset yapmayı düşünsel ve entelektüel bir sömürgeleştirilme (Müftüoğlu, 2003b, s. 86) olarak gören Müftüoğlu, Müslümanları onurlu ve özgün bir İslamî varoluşu temsil etmeye (Müftüoğlu, 2003b, s. 85) ve bir kişilik direnişine ve başkaldırısına çağırır (Müftüoğlu, 2003a).⁵

Genel olarak değerlendirildiğinde, *Bilgi ve Düşünce*, liberalizmle uzlaşan post-İslamcı bir yönelimi ağırlıklı olarak temsil etmektedir. Bununla birlikte Mustafa Şen ve Atasoy Müftüoğlu’nun yazdıklarında net bir şekilde görülebileceği gibi bu yeni yönelime ciddi itirazlar da söz konusudur. Dergi bu anlamda AK Parti döneminde İslamcılık içerisinde ortaya çıkan bir gerilimin ilk örneklerini taşımaktadır. AK Partinin post-İslamcı yönelişini savunanlar ya da rasyonalize etme çabası içinde bulunan düşünürler (Ali Bulaç, Yalçın Akdoğan, Ahmet Harputlu) olmakla birlikte, diğer İslamcı düşünürler için (Mustafa Şen, Atasoy Müftüoğlu) bu savunmalar konjonktüre göre değerlendirmelerde bulunma ya da daha kötüsü (Müftüoğlu’na göre) onurlu ve özgün bir İslamî varoluşu terk etmektir.

Anlayış Dergisi ve Post-İslamcılığın Medeniyet Eksenli Revizyonuna Çağrı

2003 ve 2010 yılları arasında yayınlanan ve genel yayın yönetmenliğini Mustafa Özel’in yaptığı dergi, ilk sayısının giriş yazısında belirtildiği gibi “anlamayı,” “yüzleşmeyi” ve “değiştirmeyi” (*Anlayış*, 2003) hedeflemiş ve bu çerçevede İslam dünyasının karşılaştığı siyasi, toplumsal, ekonomik birçok sorunun derinlemesine analiz edildiği ve bu konularda çözüm önerilerinin ifade edildiği sayılar hazırlamıştır.

Medeniyet kavramını bir analiz birimi ve bir ideal olarak (Bulut, 2005; Davutoğlu, 2006b, 2006a; Durah, İnam, & Özel, 2006; Özel, 2003, 2004d,

5 *Bilgi ve Düşünce* dergisi sonrasında yazı hayatına İslam’ın modern dünyayla uzlaştırılmasına şiddetle karşı çıkan İktibas dergisinde devam eden Müftüoğlu *Bilgi ve Düşünce*’deki eleştirel çizgisini devam ettirmiştir. Müftüoğlu’nun eleştirel duruşunu gösteren İktibas dergisinde yazdığı kimi yazıları için bkz: (Müftüoğlu, 2005, 2012c, 2012a, 2012b, 2014, 2015a, 2015b). Ayrıca, İktibas dergisinin eleştirel duruşu hakkında fikir veren yazılar için bkz: (Atalar, 1993; Atav, 2010, 2011, 2011, 2015; Durmuş, 2009; İktibas, 1992, 1993, 2001, 2001, 2008a, 2008b).

2004a, 2005b, 2005c, 2005e, 2006b) benimseyen dergi, İslam medeniyeti mensuplarının dünyada ekonomik anlamda sömürüye dayanmayan ve medeniyet çoğulculuğunu içeren bir dünya düzeninin gerçekleşmesi için nasıl bir vizyona ve stratejiye sahip olması gerektiğine dair fikirler içermektedir. Derginin baş yazarı olan Mustafa Özel'in yazıları tarandığında görülebilecektir ki Özel, medeniyet merkezli düşüncesine bağlı olarak, Türkiye'nin iç ve dış siyasette din, tarih, kültür ve kimlik eksenli bir politika izlemesini savunmakta ve bu çerçevede seküler ulusçuluğu (Türkçülük ya da Kürtçülük), yerli olmayan sol düşüncüyü, körü körüne savunulan Batıcılığı ve ekonomik ve siyasal liberalizmi eleştirmektedir.

Bu makalenin odağı olan liberalizm konusunda, dergi yirmi beşinci sayısında "Akıllı Hür, Vicdanı Köle Liberalizm" başlıklı bir kapak dosyası hazırlamıştır. Bu sayıdaki "İslamî Liberalizm, BOP ve Tarih Bilinci" (Özel, 2005d) başlıklı yazısında Özel, liberalizmin "kapitalist aktarım sürecini katlanılır kılma" fonksiyonunu gördüğünü ifade eder, İslamî liberalizm söylemlerinin sömürü esasına dayanan kapitalist dünya sistemine hizmet ettiğini belirtir. "Batı'nın deli gömlüklerini itirazsız" benimsediğimizden yakınan Özel, "kendi yolumuzu kendi kelimelerimizle" bulmamız gerektiğini, "en sürdürülebilir siyasi yönetimlerin... tarih-coğrafya-kültür ile uyum içinde geliştirilen yönetimler" olduğunu belirterek medeniyet eksenli siyasal çizginin önemine işaret eder.

Derginin "Akıllı Hür, Vicdanı Köle Liberalizm" başlıklı dosya konusunun giriş bölümünde de liberalizm sert şekilde eleştirilir. Dergiye göre liberalizm Batı'ya endeksli, evrimci ve ilerlemecidir. Liberaller ilerleme düşüncesi adına tarihte birçok zulme seyirci kalmıştır. Liberalizm; cemaatleri parçalar, bireyciliği teşvik eder, insanın bireyselleşmesini başarı gibi gösterir. Liberalizm ekonomik alanda güçlü olanın tahakkümünü meşrulaştırmıştır. Bütün bu sebeplerden dolayı dosyanın giriş yazısına göre "Yerli zorbalardan yılarak liberalizmin büyüdü köleliğinden medet" ummak kabul edilemez bir stratejidir (Anlayış, 2005, s. 45).

Bu çerçevede dosya konusuyla ilgili yazan Atilla Pamirli "İnsanı yaradılışından koparan, akıllı ve gönlü arasında parçalayan, kendi ile öteki arasına uçurumlar koyan, refahı ötekini sömürmeye dayanan bu düşüncenin ve devletlerin bizim medeniyetimize verecekleri bir fayda var mıdır?" (Pamirli, 2005, s. 50) sorusunu sormaktadır. Dosya konusunun bir başka yazarı Ahmet Okumuş liberalizmin üç alanda problemler oluşturduğunu ifade eder. İlk olarak,

liberalizm “kültürel çeşitliliği anlamlandıracak teorik araçlardan yoksun”dur. İkincisi, liberalizm piyasanın gelişimini iyi siyasetin kriteri olarak görmektedir. Üçüncüsü, liberalizm “kaba bir bireyciliği” savunur ve buna bağlı olarak negatif özgürlükleri idealize eder. Okumuş, liberalizmin “medeniyet” ve “cemaat” gibi birey üstü kavramların önem kazandığı bir dünyada nasıl bir tavır geliştireceğinin önemli olduğunu belirtir. Okumuş, Türkiye’deki liberal düşünürleri bu konuda oldukça yetersiz bulur ve liberallerin Türkiye’de bir karşılığı olması için “kendi toplumunu ve tarihini bir değer kaynağı olarak” almaları gerektiğini ifade eder (Okumuş, 2005, ss. 50-52). Dergide bu eleştiriler yanında, ekonomik liberalizmi eleştiren ve Türkiye’deki negatif sonuçlarını gösteren birçok yazı yayımlanmıştır (Altun, 2005a; Gülyüz, 2005; Ünay, 2005a, 2005b; Yaylacı, 2005). Genel olarak bakıldığında, derginin liberalizmi ele alışından çıkartılabilecek sonuç, liberalizmin Türkiye’nin gerçekleştirilmesi gereken medeniyet misyonunu engelleyecek bir ideoloji olduğudur. Dergi, liberal ideolojinin siyaseti tarih, din, medeniyet gibi *Anlayış*’ın önem verdiği kavramlar üzerine inşa etmemesi sebebiyle liberalizme mesafeli durmaktadır.

Anlayış bu teorik çerçeve üzerinde AK Parti eleştirilerini geliştirmiştir. Mustafa Özel’e göre AK Partinin muhafazakâr demokrasi ideolojisi “tarihî bir iddiayı” değil “konjonktürel bir teslimiyeti” yansıtmaktadır (Özel, 2004b, s. 25). Özel için “Muhafazakâr Demokrasi, evrensel değerlerle harmanlanmış, fakat temelde yerli bir düşünce ve pratiğin muhafazasından çok, küreselleşen Batı sistemine tehlikesiz intibakın ideolojisi”dir (Özel, 2005a, s. 22). Özel AK Partinin içerideki baskıcı Kemalist rejimi dönüştürmek amacıyla Avrupa Birliği’ne girmeyi aktif biçimde savunur hâle gelmesinin “papaza kızıp oruç bozmaktan beter” olduğunu söyler (Özel, 2005a, s. 25). Özel, AK Parti’nin kendini ispat psikolojisinden çıkmasının gerekli olduğunu söyler ve AK Partiye “değişmeyin, değiştirin” şeklinde seslenir.⁶ Özel, Türkiye’nin Avrupa Birliği’yle hiçbir ilişkisi olmamasını savunmaz, sadece bu ilişkinin iki eşit medeniyet arasında gerçekleşmesi gerektiğini belirtir. Özel’e göre “bu gerçek bir güç birliği olmalıdır; siyasî ve kültürel biat değil” (Özel, 2006a, s. 22). Ya da Özel’e göre Türkiye’nin Avrupa Birliği üyeliği eğer “yüksek ve tartışılmaz Avrupa değerlerini peşinen kabul etmek” ve “Hilal’in anlam ve değerinden vazgeçmek” (Özel, 2004c, s. 25) anlamına gelecekse bu kesinlikle kabul edilemez.

6 Ayrıca bkz: (Özel, 2004d).

Derginin başka bir yazarı Fahrettin Altun da benzer bir görüş ileri sürer. Altun'a göre, "AKP "kendisi kalarak" modernleşmeyi seçebilmiş olsaydı, "çoğul modernlikler"den bir modernlik üretebilirdi. Oysa modernleşme ve küreselleşme gibi değerleri kendi durduğu noktadan tanımlamak yerine, kendisini bu değerlere göre tanımlamış ve alelacele bunun felsefesini üretmeye soyunmuştur" (Altun, 2004, s. 33). Başka bir yazısında Altun, AK Partinin İslamcılığı dönüştürdüğünü, "ekonominin alanına girmekten imtina eden, siyasi taleplerde bulunmayan ve kültürel bir sistem öngörmeyen bir İslamcılık" (Altun, 2005b, s. 43) çizgisini temsil ettiğini fakat bu çizginin Türkiye İslamcılığı açısından ideallerden vazgeçme anlamını taşıyacağını ifade eder.

Derginin muhafazakârlık konusunda yazan diğer yazarları muhafazakârlığın Müslümanlar açısından bizatihi sorunlu bir kavram ve ideoloji olduğunu vurgularlar. Akif Emre'ye göre "muhafazakârlık, toplumun dinî referanslara göre biçimlenmesine her zaman karşı olmuştur". Muhafazakârlık Türkiye'de sekülerleşmenin taşıyıcısı, kitabı olmayan bir din anlayışıdır ve Batılılaşma projelerini toplum nazarında meşrulaştırması açısından toplum mühendisliğine hizmet etmektedir (Emre, 2004). Akif Kayapınar'a göre İslam ülkelerinde modernite geleneğin reddi üzerine kuruludur, dolayısıyla hem moderniteye geçmek hem de İslam geleneğini korumak bu ülkelerde güçtür. Kayapınar'a göre AK Partinin Doğu ile Batı arasında kurmaya çalıştığı sentez konjonktürel sebeplerden dolayı kısa vadede işlevsel olabilir ama Türkiye'deki medeniyet meselesine uzun vadede çözüm getirmez (Kayapınar, 2004).

Anlayış'ta, AK partinin İslamcılığı reddetmesinin Türkiye'de İslamî düşünce ve yaşam biçimi üzerine etkilerini irdeleyen mülakatlar da yapılmıştır. Derginin "İslamcılık ve Muhafazakar Demokrasi" başlıklı dosyasında kendisiyle mülakat yapılan gazeteci-yazar Ahmet Taşgetiren, kendisine sorulan "AK Parti iktidarı dindar bireyin gündelik hayatını dönüştürüyor mu?" şeklindeki soruya verdiği cevapta, böyle bir ihtimalin olduğunu ifade eder. Taşgetiren'e göre AK Partinin yeni siyaset tarzının İslam'ı "global kültürün bir alt kümesi" hâline getirmesi ihtimali vardır. AK Partinin yeni siyasetinin

İslam'a ilişkin çöşkuların kaybolması, gündem olarak öncelikler üzerindeki hassasiyetin pörsümesi; değişen, değişmeyi kaçınılmaz gören birilerinin, tıpkı daha önce başkalarının yaptığı gibi ötekileştirme operasyonuna başvurması, insanların birbirine "Siz hâlâ oralarda mısınız?" gibi mukabelelerde bulunması... Önümüze daha çok, çözülmüş insan tiplerinin neyi ifade ettiğine dair sorular gelmesi (Taşgetiren, 2005, s. 57).

gibi sonuçları olabilir. Benzer şekilde Taşgetiren'e göre, AK Partinin Avrupa Birliği'ne girmeyi idealleştirmesi, Türkiye'de İslam'ın etkisinin kırılmasına ve ahlâk alanında derin sorunların oluşmasına sebebiyet verebilir. Bu negatif etkilerden korunabilmek için Taşgetiren'in önerisi "kendi kültür-medeniyet zemininden fıskıran bir yeniden yapılanmayı" gerçekleştirmek ve "İslam'ın bu ülke için olmazsa olmaz bir varoluş-yükseliş yolu olduğu"nu anlatabilmektedir (Taşgetiren, 2005, s. 57). Yazar Fatma Karabıyık Barbarosoğlu da siyasetçilerden ziyade toplumun siyaset karşısındaki tavrını eleştirir. Barbarosoğlu kendisiyle yapılan mülakatta Türkiye'de İslamcıların muhalefetleyken kendi değerlerini savunmak açısından daha diri olduğunu, kendilerinden birisi iktidara geldiğinde ise tepki verme reflekslerini kaybettiklerini belirtir ve siyaseti siyasetçilere havale etme tavrının bitmesi gerektiğini savunur (Barbarosoğlu, 2005). Aynı dosyada kendisiyle mülakat yapılan diğer bir yazar Mustafa İslamoğlu ise temel sorunu Türkiye'deki Müslümanların siyaset tasavvuru eksikliklerinde görür. İslamoğlu'na göre "Türkiye'de siyasete aşırı bir anlam" yüklenmektedir. Halbuki İslam adına siyaset yapanların birikimi bu konuda yeterli değildir. Dolayısıyla, İslamoğlu'na göre "Müslüman siyasetçi tasavvuru oluşmamışsa, tasavvurda bulunmayan bir şeyi eylemde görmek istemek abesle iştigal" etmektir (İslamoğlu, 2005, s. 50).

Genel olarak bakıldığında, *Anlayış* dergisi AK Partinin ilk dönemlerinde temsil ettiği post-İslamcı çizgiyi teslimiyetçi bulmaktadır. Dergi, liberalizmin negatif sonuçlarını öne çıkararak, İslamcı düşünceyle liberalizm arasında yapılmaya çalışılan uzlaştırmanın İslamcılıktan neler götüreceğini ortaya koymaya çalışmaktadır. Türkiye İslamcılığının iddialarından vazgeçmemesi gerektiğini savunan dergi, medeniyet eksenli bir vizyon çerçevesince post-İslamcı AK Partiyi dönüştürmeye çalışmıştır.

Sonuç

İncelenen üç derginin genel bir değerlendirmesi yapıldığında İslamcı dergilerdeki liberalizm algısına dair şunlar söylenebilir: *Bilgi ve Hikmet* ve *Bilgi ve Düşünce* dergilerinde liberalizme doğru bir açılım varsa da bu dergilerde de liberalizme net tavır alan yazarlar bulunmaktadır. *Anlayış* dergisi ise genel çizgi itibarıyla liberalizme ve İslamcılığın AK Parti'yle yaşadığı dönüşüme mesafelidir. Bu çerçevede liberal bir post-İslamcılık yorumu yapan dergilerde dahi

derginin bütün olarak liberal İslamcılık yorumunu desteklediği söylenemez.⁷ Dolayısıyla Türkiye’de 1990 sonrası yayın yapan bu üç İslamcı dergi incelendiğinde, post-İslamcılığın tartışmasız kabul gören bir görüş olduğu sonucuna varılamaz.

Bu sonuç çerçevesinde Türkiye’de 1980 sonrasında gündeme gelen “İslam’la liberalizm uzlaşabilir mi?” ya da “İslamcılar ve liberaller Kemalizm’in geriletilebilmesi için yardımlaşabilirler mi?” sorularını cevaplamaya çalıştığımızda, İslamcılar ve liberaller ilişkisinde potansiyel çatışma alanları olduğu görülebilir. İslamcılar medeniyet, kimlik, tarih, din, cemaat gibi kavramları öne çıkarırken, liberaller bireyin hakları ve özgürlüklerini siyasetin merkezine koymaktadır. Bu üç dergiden yola çıkarak elbette bir genelleme yapılamaz ama bu üç dergi İslamcılığın siyasal vizyonuna dair kısmi de olsa bir şey söylüyorsa, Liberalizm - İslamcılık geriliminin Türkiye’de kolay aşılabileceğini söylemek güçtür. Bu gerilimin aşılabilmesi ya da yumuşatılabilmesi için ya Ahmet Okumuş’un *Anlayış* dergisindeki yazısındaki ifadesiyle Türkiye’deki liberal düşünürlerin “kendi toplumunu ve tarihini bir değer kaynağı olarak” alan bir liberalizm yorumu geliştirmesi gereklidir. Ya da İslamcıların post-İslamcı olması gerekir ki bu makalede post-İslamcı açılımın İslamcılık içerisinde kolayca kabul edilmediği ortaya çıkmaktadır. Söz konusu gerilimin liberal düşünürler tarafından nasıl görüldüğünü inceleyecek çalışmalara da ihtiyaç vardır. Türkiye’de liberal düşünürlerin dinî kimlik ve aidiyetlere, cemaat ve medeniyet kavramlarına daha fazla yer veren bir liberalizm yorumu geliştirip geliştirmediklerini ya da dünyada liberalizmle çokkültürlülüğü⁸ uzlaştırmaya çalışan teorisyenlerin⁹ çalışmalarını nasıl karşıladıklarını inceleyecek bir çalışma, bu gerilimin liberal düşünürlerce nasıl algılandığını¹⁰ ortaya koyabilir ve dolayısıyla Türkiye’de bu gerilimin nasıl seyredebileceğine ilişkin ip uçları sağlayabilir.

7 Şu da belirtilmelidir ki liberal bir İslamcılık yorumunu benimseyen düşünürler (Ali Bulaç gibi) bile yukarıda belirtildiği gibi diğer yazılarında moderniteyi sert şekilde eleştirmektedir. Liberalizm moderniteyle doğrudan bağlantılı olduğu için hem moderniteyi reddedip hem de modernitenin içindeki ana akım bir ideolojinin tutarlı olarak nasıl benimsenebileceği, İslamcı siyaset düşüncesi üzerine çalışanlar tarafından tartışılmalıdır.

8 Çokkültürlülük tartışması din liberalizm gerilimine ilişkin unsurları içermektedir.

9 Örnek olarak bkz. (Kukathas, 2003).

10 Türkiye’de liberal bir akademisyenin çokkültürlülük tartışmalarına nasıl yaklaştığına örnek oluşturması açısından Cennet Uslu’nun “Liberal Tarafsızlık ve Modus Vivendi” başlıklı makalesine bakılabilir: (Uslu, 2014).

Genel olarak, bu makalenin dünya genelindeki Din-Liberalizm tartışması için önemi ise kimi zaman evrensel bir norm olarak gösterilen liberalizmin hangi kaygı ve ilgilere (dinî kimlik ve aidiyetle yakından ilişkili medeniyet, tarih, cemaat gibi kavramlara duyulan ilgiye) cevap vermekte zorlandığını bir Müslüman ülkedeki Din- Siyaset tartışması üzerinden göstermesidir. Liberalizm-Din gerilimi dünyada bitmediği gibi Türkiye’de de bu gerilimin kolayca çözülebileceğini düşünmek, İslamcı dergilerdeki tartışmalara bakıldığında ulaşılmaması güç bir sonuçtur.

Kaynakça

- Abdiimamoğlu, A. (1994). Modern anayasa hukuku açısından Medine Vesikası. *Bilgi ve Hikmet*, 5, 38-45.
- Akdoğan, Y. (2002a). Elhamdülillah muhafazakarız!. *Bilgi ve Düşünce*, 2, 66-70.
- Akdoğan, Y. (2002b). Siyasal İslam’dan, muhafazakar demokratlığa. *Bilgi ve Düşünce*, 3, 17-23.
- Akdoğan, Y. (2003a). Değişim ama nasıl?. *Bilgi ve Düşünce*, 8, 18-20.
- Akdoğan, Y. (2003b). Yeni İslamcılığın sosyal boyutları. *Bilgi ve Düşünce*, 5, 21-23.
- Altun, F. (2004). AKP ve muhafazakâr demokrasi. *Anlayış*, 9, 32-33.
- Altun, F. (2005a). ANAP’tan AKP’ye liberalizm. *Anlayış*, 25, 58-59.
- Altun, F. (2005b). İslamcılığın muhafazakâr demokrasiyle imtihanı. *Anlayış*, 31, 42-43.
- Anlayış. (2003). Merhaba. *Anlayış*, 1, 1.
- Anlayış. (2005). Akli Hür, Vicdanı Köle Liberalizm. *Anlayış*, 25, 45.
- Arslan, A. (1993a). Sekülerizm; Akleden Kalbin Parçalanışı. *Bilgi ve Hikmet*, 2, 3-17.
- Arslan, A. (1993b). Yeni bir anlam için yeni bir gelecek. *Bilgi ve Hikmet*, 1, 25-40.
- Atalar, M. K. (1993). Niçin sivil toplumculuk-Modernizm karşıtlığı Müslümanların görevi değildir-. *İktibas*, 11(176), 11-16.
- Atav, M. (2010). Özgürlük söylemlerinin altında kalmak. *İktibas*, 30(375), 40-41.
- Atav, M. (2011). Yahye rağmen inşa edilmiş ideolojilere öykünmek de ne oluyor?. *İktibas*, 31(396), 30-32.
- Atav, M. (2015). Nerede kaldı İslami kimlik, İslami duruş, İslami mücadele?. *İktibas*, 35(437), 26-27.
- Barbarosoğlu, F. K. (2005). Cemaat olsaydık, 28 Şubat olmazdı!. *Anlayış*, 31, 44-50.
- Bulaç, A. (1993a). Çıkarken birkaç söz. *Bilgi ve Hikmet*, 1, 1-2.
- Bulaç, A. (1993b). İslam dünyasında hikmeti yeniden diriltmek. *Bilgi ve Hikmet*, 1, 3-24.
- Bulaç, A. (1993c). Modern devletin totaliter ve ulus niteliği. *Bilgi ve Hikmet*, 3, 3-15.
- Bulaç, A. (1993d). Modernite’nin seküler sitesi’nde kutsala, hayata ve tarihe dönüş. *Bilgi ve Hikmet*, 2, 19-34.

- Bulaç, A. (1994a). Bir arada yaşamının mümkün projesi: Medine Vesikası. *Bilgi ve Hikmet*, 5, 3-15.
- Bulaç, A. (1994b). "Din-dışı"nın seküler sitesinden "ed-Din" in sahici dünyasına. *Bilgi ve Hikmet*, 6, 3-13.
- Bulaç, A. (2002). RP'nin tecrübesi-AKP'nin kaderi göçün ve kent in iktidarı. *Bilgi ve Düşünce*, 3, 7-16.
- Bulaç, A. (2003a). Parçalanmış bilinç. *Bilgi ve Düşünce*, 13-14, 4-14.
- Bulaç, A. (2003b). Postmodern kaosta kible arayışı. *Bilgi ve Düşünce*, 12, 11-21.
- Bulaç, A. (2003c). Üçüncü neslin siyaseti, AK Parti ve modeli. *Bilgi ve Düşünce*, 5, 4-12.
- Bulut, Y. (2005). Müslüman kimliğin Avrupalı geleceği. *Anlayış*, 20, 47-51.
- Canatan, K. (1993). Kapitalizm, Protestanlık ve İslam. *Bilgi ve Hikmet*, 2, 35-42.
- Canatan, K. (1994). Toplum tasarımları ve "birlikte yaşama" felsefesi. *Bilgi ve Hikmet*, 5, 98-108.
- Çelik, Ö. (1994). Beraber yaşama sorunu, insanın anlam arayışı ve siyasal otorite. *Bilgi ve Hikmet*, 5, 16-32.
- Dağ, İ. D. (2004). Rethinking human rights, democracy, and the West: Post-Islamist intellectuals in Turkey. *Critique: Critical Middle Eastern Studies*, 13(2), 135-151.
- Davutoğlu, A. (2006a). Küresel çağda medeniyet canlanması. *Anlayış*, 37, 46-51.
- Davutoğlu, A. (2006b). Medeniyetlerin ben-idraki. *Anlayış*, 33, 38-40.
- Duralı, T., İnam, A., & Özel, M. (2006). Din yoksa, medeniyet yoktur. *Anlayış*, 33, 41-52.
- Durmuş, M. (2009). Obama gazetimideki Yeni Türkiye: 'İlmli İslam'ın' Üsvetün Hasene'si bir ülke. *İktibas*, 27(365), 22-34.
- Emre, A. (2004). "Toplum mühendisliği" projesi olarak muhafazakârlık. *Anlayış*, 9, 28-29.
- Gülyüz, M. (2005). Türk liberalleşmesinin bilançosu. *Anlayış*, 25, 60-61.
- Gürpınar, D. (2013). *Dünya Veda: Türkiye'de Liberalizm ve Demokrasi (1980-2010)*. İstanbul: Etkileşim.
- Harputlu, A. (2002a). İslamcıların Batı tahayyülü. *Bilgi ve Düşünce*, 1, 23-27.
- Harputlu, A. (2002b). Müslüman demokrat perspektif. *Bilgi ve Düşünce*, 3, 24-26.
- İktibas. (1992). Çokluk, çoğunluk, çoğulculuk. *İktibas*, 10(162), 8-11.
- İktibas. (1993). Selam ile. *İktibas*, 11(177), 2-3.
- İktibas. (2001). Omurgasızların hakimiyetindeki Türkiye. *İktibas*, 19(270), 4-8.
- İktibas. (2008a). Liberalizm. *İktibas*, 359, 12-17.
- İktibas. (2008b). Yeni bir din inşası projesi. *İktibas*, 359, 58-60.
- İslamoğlu, M. (2005). Türkiye'de siyasete aşırı anlam yükleniyor. *Anlayış*, 31, 44-50.
- Kayapınar, M. A. (2004). Muhafazakârlık neyi muhafaza eder?. *Anlayış*, 9, 30-31.
- Köktaş, E. (1994). Medine Vesikası: İslam'ın çoğulculuk referansı (Çoğulcu epistemolojik düzlem). *Bilgi ve Hikmet*, 5, 55-60.
- Kukathas, C. (2003). *The liberal archipelago: a theory of diversity and freedom*. New York: Oxford University Press.
- Kurzman, C. (Ed.). (1998). *Liberal Islam: A sourcebook*. New York: Oxford University Press.

- Maclure, J., & Taylor, C. (2011). *Secularism and freedom of conscience*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Müftüoğlu, A. (2002). İnsani amaçları olmayan bir tarih. *Bilgi ve Düşünce*, 2, 87-88.
- Müftüoğlu, A. (2003a). Bir kişilik başkaldırısına ihtiyacımız var. *Bilgi ve Düşünce*, 5, 91-93.
- Müftüoğlu, A. (2003b). Nihai kötülükler çağı. *Bilgi ve Düşünce*, 7, 84-86.
- Müftüoğlu, A. (2005). Postmodern Nazizm karşısındayız. *İktibas*, 313, 22-23.
- Müftüoğlu, A. (2012a). İhtiraslar ve muhterisler çağında yaşamak. *İktibas*, 32(397), 11-16.
- Müftüoğlu, A. (2012b). İkili hayatlar yaşamaya devam edemeyiz. *İktibas*, 32(408), 21-23.
- Müftüoğlu, A. (2012c). Tehlikeli yanılsamalar. *İktibas*, 32(404), 17-22.
- Müftüoğlu, A. (2014). Sekülerizmin saltanatı. *İktibas*, 34(431), 14-15.
- Müftüoğlu, A. (2015a). Liberal/Demokratik diktatörlük. *İktibas*, 35(434), 14-15.
- Müftüoğlu, A. (2015b). Önce zihinlerimizin İslamleştirilmesi gerekiyor. *İktibas*, 35(436), 14-15.
- Murad, A.-H. (2011). Can Liberalism Tolerate Islam? Erişim tarihi: 1 Mart 2015, <http://masud.co.uk/ISLAM/ahm/AHM-Can-Liberalism-tolerate-islam.htm>
- Okumuş, A. (2005). Liberal çağın alametleri. *Anlayış*, 25, 50-52.
- Özdenören, R. (1993a). Müslüman ahlak versus liberalizm. *Bilgi ve Hikmet*, 3, 127-135.
- Özdenören, R. (1993b). Türkiye demokrasinin neresinde, demokrasi İslam'ın neresinde?. *Bilgi ve Hikmet*, 1, 82-95.
- Özdenören, R. (1993c). Yeni dünya düzeni ve liberalizm karşısında Türkiye ve İslam. *Bilgi ve Hikmet*, 2, 109-120.
- Özdenören, R. (1994). Tekinsiz bir fenomen: İnsan hakları. *Bilgi ve Hikmet*, 6, 87-99.
- Özel, M. (2003). Medeniyetlerarası dünya düzeni. *Anlayış*, 5, 18-21.
- Özel, M. (2004a). Mavi-kırmızı cihan yıldızı. *Anlayış*, 14, 22-25.
- Özel, M. (2004b). Ne tahammül ne sefer. *Anlayış*, 11, 22-25.
- Özel, M. (2004c). Titre ve Millete Dön!. *Anlayış*, 17, 22-25.
- Özel, M. (2004d). Ulustan millete yükseliş. *Anlayış*, 8, 22-27.
- Özel, M. (2005a). AK Parti ve Türk siyasetinin paradoksları. *Anlayış*, 31, 22-25.
- Özel, M. (2005b). Avrupa bizi Hıristiyanlaştırır mı?. *Anlayış*, 20, 24-27.
- Özel, M. (2005c). İslam ülkesinde solculuk. *Anlayış*, 24, 22-25.
- Özel, M. (2005d). İslami liberalizm, BOP ve tarih bilinci. *Anlayış*, 25, 22-25.
- Özel, M. (2005e). Kalben Türk olmak!. *Anlayış*, 29, 22-25.
- Özel, M. (2006a). AK Parti, üst kimlik ve ulusçu çaresizlik. *Anlayış*, 32, 22-25.
- Özel, M. (2006b). Ulusçuluk batağındaki medeniyet. *Anlayış*, 37, 22-25.
- Özipek, B. B. (2013). Liberal düşünce topluluğu. M. Yılmaz (Ed.). *Modern Türkiye'de siyasi düşünce: Liberalizm* (2. Baskı., ss. 620-628). İstanbul: İletişim.
- Pamirli, A. (2005). İki yüzlü liberalizm. *Anlayış*, 25, 47-50.
- Rawls, J. (2005). *Political Liberalism: Expanded Edition* (2nd ed.). New York: Columbia University Press.

- Şen, M. (2003a). Bütünlük ve parçalanmışlık arasında modern bilinç. *Bilgi ve Düşünce*, 13-14, 15-18.
- Şen, M. (2003b). Kible yöne dargın. *Bilgi ve Düşünce*, 12, 7-10.
- Şen, M. (2003c). Müslüman demokratlık ve demokrasi üzerine. *Bilgi ve Düşünce*, 5, 17-20.
- Taşgetiren, A. (2005). 'Muhafazakâr Demokrasi'nin içi yeterince dolu değil. *Anlayış*, 31, 55-57.
- Taylor, C. (2011). Why we need a radical redefinition of secularism. In E. Mendieta & J. VanAntwerpen (Eds.). *The Power of religion in the public sphere* içinde (ss. 34-59). New York: Columbia University Press.
- Toku, N. (1994). "Medine Vesikası" postmodern bir sivil toplum projesi olabilir mi?. *Bilgi ve Hikmet*, 6, 168-172.
- Uslu, C. (2014). Liberal tarafsızlık ve Modus Vivendi. *Turkish Studies*, 9(2), 1539-1556.
- Ünay, S. (2005a). Bir piyasa ideolojisi olarak neo-liberalizm. *Anlayış*, 25, 52-54.
- Ünay, S. (2005b). Finansal globalleşme, uluslararası rekabet ve Türkiye. *Anlayış*, 21, 46-50.
- Ünsal, F. B., & Özensel, E. (2004). Ali Bulaç, Yasin Aktay, Murat Gültekingil & Tanıl Bora (Ed.), *Modern Türkiye'de siyasi düşünce: İslamcılık içinde* (ss. 736-757). İstanbul: İletişim.
- Wolterstorff, N., & Audi, R. (1997). *Religion in the public square: The Place of religious convictions in political debate*. Lanham, Md: Rowman & Littlefield.
- Yayla, A. (2013). Özal, Özal reformları ve liberalizm. M. Yılmaz (Ed.), *Modern Türkiye'de siyasi düşünce: Liberalizm içinde* (ss. 584-588). İstanbul: İletişim.
- Yaylacı, İ. (2005). Liberal itikadın krizle imtihanı. *Anlayış*, 21, 52-54.